

Horyna, Břetislav

[Pavlincová, Helena. Karel Vorovka: cesta matematika k filosofii]

Religio. 2011, vol. 19, iss. 2, pp. 259-262

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125378>

Access Date: 07. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

legrafii, místo komže kabát se šosy, místo sv. Františka noviny, místo kostela tělocvičnu, místo oltáře hrazdu. To, co se po tak vehementním útoku ... z náboženství udrží, bude jakási vypelichaná kočka, jakýsi žalostný útvar, jemuž budeme jméno náboženství přikládati z milosrdenství“. Zatím se zdá, že má ještě chlupů dost, takže zbývá i na religionisty.

ZDENĚK R. NEŠPOR

Helena Pavlincová, Karel Vorovka: Cesta matematika k filosofii,

Praha: Filosofia 2010, 598 s.
ISBN 978-80-7007-331-5.

Česká filosofie náboženství dokáže čas od času překvapit svými nečekanými přesahy do dějin religionistiky. V době, kdy jsou na pořadu dne téměř výhradně anglosaští autoři kognitivně vědeckého omámení, a kdo nezkomáá mozek, jako by ani neexistoval, vynoří se náhle práce o českém filosofovi, pro nějž bylo náboženství téměř celoživotním průvodcem uvažování. Jemu se věnuje objemná, detailně propracovaná, s dnes již nebyvalou pečlivostí vypravená a především skvěle a s vysokou mírou informativnosti napsaná práce. Jejím předmětem je život a dílo jedné z nejvýznamnějších postav české filosofie v první třetině 20. století, univerzitního profesora Karla Vorovky, a její autorkou je docentka brněnské katedry filosofie na Masarykově univerzitě, Helena Pavlincová.

Pokud chce čtenář poznat Vorovkovy postoje k náboženství, vědě, filosofii, školství a poznání vůbec, může sáhnout po jeho filosofickém vyznání, jež vydal pod titulem *Skepse a gnóse* roku 1921. Chce-li však poznat Vorovku člověka, jeho životní osudy, mládí, vzdělání, cestu k matematice a následně k filosofii, nemá jinou lepší možnost než objevit pro sebe nedávno vydanou monografii. Tato kniha nemá charakter pouhé intelektuální biografie, ale spojuje několik

myšlenkových rovin: nákras osoby Karla Vorovky se všemi událostmi, které ho v životě potkaly, tak jako potkávají ostatní lidi; podrobný výklad vědeckých, matematických a filosofických problémů, jimž se věnoval a v nichž dosáhl nemalých úspěchů, které z něj ve srovnání s jinými činí nevšední osobu dějin českého moderního myšlení; a konečně souhrn dokumentů, zejména dopisů, které dokládají jak vnitřní Vorovkovy strážně a pochyby o vlastní schopnosti a možnosti ztvárnění filosofických otázek, tak také spektrum jeho kontaktů s významnými osobnostmi své doby a uznání, jehož se mu dostalo na mezinárodní úrovni. Výsledkem je jemně a přitom důsledně vyhotovený portrét nikoli odlišštěného autora, jak poznáváme nakonec všechny v publikacích encyklopedického rázu, ale člověka, který něco dokázal v hlavních oborech svého zájmu, aniž by přestal žít svým životem.

Publikace tohoto zaměření se vystavují riziku, že se promění ve sbírku anekdotických vyprávění. Pokud není knížka zamýšlena právě takto a není psána s potřebným citem a nadhledem, jako je například skvělá sbírka filosofických apokryfů Jiřího Cetla *Ale vždyť to byli filosofové* (Brno: Doplněk 2000), může se stát, a také se občas stává, že kuriozity převáží nad zodpovědným faktickým výkladem. Pavlincová, která se dlouhodobě specializovala na religionistiku, filosofii a dějiny náboženství, jako i na českou filosofii, a patří – jak dosvědčuje nemálo jejích předchozích odborných publikací – k jejím nejlepším historičkám, se tohoto nebezpečí vyvarovala. Pod slupkou životních peripetií Karla Vorovky se totiž skrývá jádro, které tvoří analýza Vorovkova vnitřního přerodu z matematika a fyzika ve filosofa (kapitola „Od matematiky k filosofii“), jeho prvních velkých sporů o charakter české filosofie v diskusích o Kantovi, teorii relativity či o vztahu vědy a filosofie obecně (kapitola „V čase sporů“) či jeho osahávání možnosti náboženství a metafyziky ve velmi osobním díle *Skepse a gnóse*. Stranou nezůstala ani Vorovkova *Americká filosofie*, přinášející nové, tehdy neznámé interpretační filosofie v této kulturní oblasti.

Protože jsou díla polozapomenutého filosofa povětšinou skryta v hlubinách kniho-

ven, doplnila Pavlincová svou monografií o ukázky z jeho prací. Dává tak čtenáři možnost, aby se přímo seznámil s tematickým rozpětím, v němž se Vorovka pohyboval s jistotou, jež nemá u filosofů meziválečného Československa protějšek. K dispozici je srovnávací studie o Bergsonově filosofii a Einsteinově fyzice, úvaha o oprávněnosti Poincarého kritice logistiky, pokus o nastínění možného budoucího vývoje filosofických interpretací v článku „Konsekvence a postuláty“ či analýza kauzálního vztahu pomocí pojmu dostatečné činnosti. Už jenom tento stručný výčet z ukázek Vorovkových prací zřetelně naznačuje jeho vlastní intenci, kterou bychom mohli moderními slovy vyjádřit jako pokus o zvědečení filosofie prostřednictvím matematizace její metodologie. Jestliže má filosofie stát na pevnějších nohách, než jí poskytují metafyzické spekulace a ničím nepodložené moralistní návody ke správnému, protože autoritativnímu pohledu na svět, pak je nezbytné, aby vstřebávala a uplatňovala metody odpovídající požadavkům vědeckosti. To ani v nejmenším neznamená proměnu filosofie v něco, čím není a ani být nemůže, čili v obor poznání podobný přírodním vědám. A jestliže chce dosáhnout stavu, kdy bude znovu respektována nikoli jako vyprávění, které má blíž ke krásné literatuře než k odbornému poznání, pak jí nezbyvá než sáhnout po prostředcích logiky, dokazování, argumentování, vysvětlení a využívat nástroje testovatelnosti svých hypotéz, teorií a poznatků.

V současnosti se chápou tyto nároky na filosofii jako samozřejmé a najde se již jen málokdo, kdo by dokázal filosofii spojovat s bezbřehými rozpravami, u nichž stojí na konci jako poslední argument odkaz na božskou, absolutní a lidskému poznání nedostupnou entitu. Ve Vorovkově době ale o takové samozřejmosti nemohla být řeč. Svými zájmy a účely se orientovala podle většinou přejatých zahraničních vzorů jiným směrem. Najít původní kritický koncept filosofie v české filosofii vždycky bylo a je do současnosti značně obtížné, není-li přímo nemožné. Naopak však lze mluvit o pokusech takový vývoj zvrátit a najít svou péšinu k autentické myšlení. Vorovka byl za své snahy v tomto směru kritizován, podle

nezaměnitelně české tradice odsuzován, ale také doma a v zahraničí ceněn.

Obojí reakce na Vorovkovy filosofické koncepty dokládá Pavlincová v kapitolách „Napsali o Vorovkovi“ a „Z Vorovkovy korespondence“. Do pohledů na Vorovku zařadila autorka postřehy F. Krejčího, J. B. Kozáka, J. Popelové a J. L. Fischera. Nesrovnatelně větší pozornost ale zaslouží přehled korespondence, který ukazuje uznání mnoha domácích, ale hlavně zahraničních kapacit. Odesílateli či adresáty těchto dopisů byli například L. Brunschvicg, T. Kotarbiński, A. Kowalewski, I. I. Lapšin, L. Lévy-Bruhl, A. Liebert, J. Łukasiewicz, R. B. Perry, W. Tatarkiewicz a mnozí další, jejichž jména a díla mají svou váhu dodnes. Protože korespondence bývá jedním z nejlepších zdrojů pro pochopení záměrů a myšlenkových pochodů lidí, kteří se vyjadřují otevřeněji, často s nejistotou a tápáním, v samotných knihách již nerozpoznatelným, má tato příloha značnou dokumentární hodnotu. Pokud si klademe otázku „Jaký byl?“, předčí dopisy svou autentičností jakékoli pozdější výklady.

Nejde však jenom o to, jaký Vorovka byl, nýbrž především, co dokázal. Z několika základních témat jeho práce bych upozornil na Vorovkův výklad Kanta, jímž podstatně zasáhl do tzv. „sporu o Kanta“, který se odehrál mezi několika českými autory v prvních desetiletích 20. století. Zatímco v evropském kontextu běželo hlavně o detailní rozbor Kantových slavných kritik (*Kritika čistého rozumu, Kritika praktického rozumu, Kritika soudnosti*) a jejich věrnou interpretaci, jakou se snažili poskytnout zejména novokantovci, odehrávala se česká polemika v poněkud odlišných souvislostech. Ze dvou hlavních spočívala první v ne zcela samozřejmém rozumění Kantově transcendentální filosofii a z ní vyplývajících posudků její hodnoty, zatímco druhá se vztahovala víceméně k politice, protože jednu stranu v ní představoval Masaryk a jeho stoupenci, druhou pak autoři na hradní představě o filosofii nezávislí. Vorovka se politickými tendencemi diskuse nezatežoval a věnoval se objasňování možných přístupových cest k ústředním otázkám Kantovy koncepce metafyziky, přírodních věd (tj. ze-

jména fyziky), apriorismu poznání, determinismu, nejasného kantovského postulátu tzv. „věci o sobě“ i údajnému Kantovu skepticizmu a agnosticizmu. Není třeba dodávat, že mu tento chladný, emoci zbavený analytický přístup z pozice „čisté“ filosofie bez postranních úmyslů na oblíbenosti ve vlivných kruzích nepřídal.

Vzhledem ke svému původnímu vzdělání matematika a znalce přírodních věd vnesl Vorovka důležité podněty zvláště do výkladu raných Kantových děl, jež spadají do tzv. předkritického období a povětšinou se vyrovnávají s dobovými poznatky přírodovědy a jejich možným vlivem na nové utváření filosofie. Rozsahem a hloubkou rozboru možných aplikací matematiky a moderní přírodovědy na rozvoj teorie poznání ve filosofii se stal Vorovka ojedinělým zjevem v české filosofii, která do současnosti postrádá podobnou interpretaci Kantových dogmatických děl přízpusobenou aktuálnímu stavu rozvoje přírodních věd. Dnešní vykladači Kanta již povětšinou neovládají matematiku, která byla pro Vorovku základem, což s sebou nese jisté ochuzení pohledu na vnitřní vývoj Kanta od předkritického období ke kritickému transcendentismu.

Pavlincová zachycuje zlomová místa ve Vorovkově recepci Kanta a zasazuje je do linie proměn samotného Kantova myšlení. Proto začíná svůj výklad od prvního významného Kantova spisu *Myšlenky o správném oceňování životních sil* z roku 1749, považovaného za začátek předkritického období, a dovádí ho do roku 1770 ke Kantovu inauguračnímu projevu *De mundi sensibilibus...*, kdy nadchází zásadní zlom ke kritické filosofii. Z tohoto časového úseku vyjímá a popisuje Vorovkovy myšlenky o Leibnizově vlivu na Kantovo pojetí prostoru, času, síly, pohybu a látky, o aplikaci matematiky na psychologii, o newtonovských základech proslavené hypotézy o vzniku sluneční soustavy prostřednictvím gravitační síly, o biologických a chemických teoriích, které podle Vorovky Kant využíval pro vyvrácení možnosti tzv. důkazů boží existence, a na závěr také o vysvětlení počátečních Kantových pokusů o uchopení pojmu „názor“.

Uprostřed svého popisu nezastírá Pavlincová ani kritiku, které Vorovka podroboval

zejména matematické Kantovy pokusy. Úkolem transcendentální filosofie sice stále zůstává to, aby analyzovala nejasné, mlhavé pojmy a dávala jim potřebnou jistotu v teorii poznání, nemůže tak ale činit bez znalosti matematiky a logiky, v kterých měl Kant, jak známo, nepopíratelné mezery. Tak je na české prostředí výjimečná pasáž z Vorovkových textů věnována odpovědi na Kantovu otázku, zda se v matematice vyskytují soudy a priori. Vorovka se k této možnosti posléze vyjádřil negativně, když se po kritické polemice postavil proti Poincarého domněnce potřebnosti psychologismu pro záchranu platnosti „názoru“. Vlastním postojem se pak přiklonil k logicky odvoditelným závěrům a zejména k axiomatizaci, ovlivněn přitom také postojem Ernsta Macha.

Zde se ovšem Pavlincová nevyvarovala určitých zjednodušení, zejména proto, že pomíjí základy Poincarého argumentace, která stojí na koncepci názoru jako větě o matematické indukci, jež dovoluje rozlišovat matematické poznání bez pomoci zkušenosti. Kvůli této schopnosti popsal Poincaré větu o indukci jako syntetický soud a priori, jejíž apriorismus tkví v tom, že navzdory své rozumové nutnosti není dokazatelná ze systému vědy, jak autorka správně uvádí, avšak jejíž nedokazatelnost ze systému dané vědy (například u věty o indukci ze systému aritmetiky) zásadně neznamená nedokazatelnost vůbec, což už Pavlincová pominula. Lze ji totiž prokázat z jiného systému, v uvedeném případě ze všeobecnějšího systému teorie množin. Názor a priori není tudíž noeticky nijak záhadný.

Tento stručný nástin problematiky Kantovy filosofie ve vztahu k exaktním vědám je jen středním ukázkou toho, co lze prostudovat v monografii H. Pavlincové. Domnívám se, že jejím dílem se kapitola zvaná „Karel Vorovka“ pro dějiny české filosofie náboženství i samotné dějiny filosofie důstojně uzavírá, aby se současně otevřela novému studiu a novému zájmu o myšlení této skutečně pozoruhodné osobnosti dějin českého myšlení. Pro každého případného následovníka mezi životopisci Karla Vorovky bude velmi těžké přidat k této publikaci něco nového. Každý zájemce v ní ale mnoho nového a nečekaného objeví; možná tak

nečekaného, že začne znovu a jinak přemýšlet o komplexu české malosti.

BŘETISLAV HORYNA

Petr Pokorný, A Commentary on the Gospel of Thomas: From Interpretations to the Interpreted,

**New York – London:
T & T Clark 2009, xi + 177 s.
ISBN 978-0-567-02744-3.**

Autor předkládá čtenářům erudovanou úvodní studii (s. 1-34) a podrobný komentář celého *Tomášova evangelia*, rozdělený po jednotlivých výrocích (s. 35-158). Anglický překlad koptského textu je převzat (s mírnou revizí) z vydání „Das Thomas Evangelium / The Gospel according to Thomas“ v knize Kurta Alanda *Synopsis quattuor evangeliorum* a je dílem badatelů z Berlínské koptologické kruhu (H. G. Bethge a kol.). Překlad řeckých zlomků pořídil autor sám. Knihu doplňují bibliografie, rejstřík a index.

Tato publikace představuje výsledek Pokorného dlouhodobého zájmu a studia *Tomášova evangelia*. Český čtenář si možná vybaví jeho tři předchozí překlady a komentáře tohoto spisu; první vyšel jako samostatná kniha *Tomášovo evangelium: Překlad s výkladem*, Praha: Kalich 1981, druhý vyšel v knize Jan A. Dus – Petr Pokorný (eds.), *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I*, Praha: Vyšehrad 2001, 77-153, a třetí v knize Wolf B. Oerter – Petr Pokorný (eds.), *Rukopisy z Nag Hammádí I: Kodex II/2-7*, Praha: Vyšehrad 2008, 63-182. Každé z dalších vydání vždy prošlo důkladnou revizí, aktualizací za pomoci nové literatury a novým promyšlením spisu jako celku i jednotlivých výroků. Naše kniha tvoří tedy verzi nejposlednější a nejpracovanější.

Tomášovo evangelium pochází z nálezů rukopisů z Nag Hammádí. Po zveřejnění se mu dostalo ze všech naghammádských traktátů asi největší pozornosti badatelů, a to jak pro jeho formu (sbírka výroků Ježíšových), tak především kvůli obsahu. Část výroků je velmi blízká kanonickým evangeliím, nicméně jejich význam je mnohdy interpretačně posunut. Text je přitažlivý také proto, že se zde otvírá možnost nalezení dosud neznámého pravého Ježíšova rčení.

Tomášovo evangelium, které se jako celek dochovalo pouze v koptském překladu, bylo patrně v době formování křesťanského kánonu velmi oblíbeno, později však přestalo mít takový vliv. Je textem, kterého užívali gnostikové a potom i manichejci (část se zachovala i čínsky v textech z Turfánu). Představuje soubor 114 výroků, „které pověděl živý Ježíš“ (log. 1). Pokorný spis řadí mezi díla křesťanů tomášovského okruhu (*Skutky Tomášovy, Tomášova kniha*) a přiklání se k pravděpodobné hypotéze, že byl sepsán řecky v Sýrii či Osroené (Edessa). Podstatná část *Tomášova evangelia* vykazuje vliv lidového platonismu druhého století, spis tedy byl sepsán přinejmenším o generaci později než nejpozdější evangelia kanonická.

Pokorný srovnává *Tomášovo evangelium* s žánrem evangelií kanonických a s židovským žánrem mudroslovných výroků a vymezuje je proti nim. Radí je pak do kontextu podobných sbírek výroků Ježíšových, které se tradovaly orálně (jako je například *Sbírka Q*). Tradici Ježíšových výroků znal také apoštol Pavel (srov. např. *1 K 7,10*). Před polovinou druhého století dal některým výročkům písemnou podobu biskup Papias z Hierapole v nedochovaném spise *Výklad slov Páně*. Autor odmítá hypotézu, že by *Tomášovo evangelium* mohlo být výtažkem z této knihy nebo *kentón* (tj. mozaika z kousků jiných textů). Dále srovnává náš spis s kanonickými evangelií co do obsahu nauky, podoby a formy výroků. Jeho hlavním cílem je zjistit, zdali se v našem spise nalézají stopy původního Ježíšova učení. Radikálním interpretacím, jimiž je na jedné straně vyzdvihoval *Tomášova evangelia* jakožto tradice původnější než jsou kanonická evangelia, a na straně druhé zavrhovává